

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВОЇ БУДОВИ МОВИ Й МОВЛЕННЯ

КИЇВСЬКА ФОНЕТИЧНА ШКОЛА: КОМПЛЕКС ПРОБЛЕМ, РОЗРОБЛЮВАНИХ В ОБСЯЗІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЯ

Калита А.А.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

kalitanewadd@gmail.com

The paper outlines a set of problems studied within the framework of a brand new speech energetics theory as an interdisciplinary approach to the study of phonetic phenomena. The scope of issues elaborated within the speech energetic theory by the representatives of Kyiv School of Phonetics, embraces the following: energetics of written and oral speech manifestation; energetics of communicants' instinctive neuromuscular activities; energetics of communicants' psycho-physiological processes of speaking-and-thinking and thinking-and-speaking activities; segmental and suprasegmental means' interplay; text and discourse intonation; interaction of music and speech intonation; prosodic characteristics of speech of different personalities; sociocultural (gender, age, occupation, etc.) and dialectal specificity of oral speech; English spoken by Ukrainians; interference of the Ukrainian sound system into the English one; speech tempo-rhythm; intonation manipulative potential; subliminal effect of sound means on the recipient; the role of phonosemantic and phonostylistic means in realizing the utterance meaning; oral speech emotional and pragmatic potentials and prosodic means of their realization; cognitive aspect of intonation; rhythmic organization of texts belonging to different genres; prosodic means conveying positive and negative emotions.

Key words: *Kyiv School of Phonetics, speech energetics theory, conceptual and methodological grounds, interdisciplinary approach, phonetic phenomena, experimental research.*

Концепція школи

Вихідним моментом, покладеним в основу енергетичної теорії мовлення, слугував сформульований нами та опублікований у 2003 р. (див. [2; 4, с. 8-9, 46-61]) новий теоретичний принцип збереження емоційно-прагматичного потенціалу висловлення. Провідна ідея принципу полягала в тому, що емоційно-прагматичний потенціал будь-якого висловлення є незмінним і характеризується стохастичним перерозподілом його енергії між засобами різних рівнів мови і позалінгвальними засобами, що беруть участь у реалізації висловлення. При цьому підкреслювалося, що накопичення, зміна та перерозподіл емоційно-прагматичного потенціалу є специфічною формою функціонування психофізіологічної енергії у сфері духовного буття індивіда, яка породжує складний взаємозв'язок когнітивних процесів, що відбуваються у його психіці при породженні мислення під час мовлення і мисленнєвого проектування дій.

Окреслений таким чином логічний *каркас нової міждисциплінарної концепції* як складної інтелігібельної системи викликав природну необхідність подальшої розробки енергетичної теорії мовлення як певної системи поглядів, спрямованої на нетрадиційне для лінгвістики розуміння енергетичних закономірностей психофізіологічних процесів породження мислення під час комунікації.

Теоретична основа енергетичних досліджень мовлення

Розробку теоретичних основ наукового опису енергетичної картини комунікації як складної синергетичної системи було здійснено з її диференціацією на три глобальних частини:

- 1) енергетика письмової або усної матеріалізації мовлення;
- 2) енергетика інстинктивної нервово-м'язової діяльності комунікантів;
- 3) енергетика психофізіологічних процесів породження мислення під час комунікації й мисленнєвого проектування дій індивідом.

У зв'язку з цим, виходячи з фундаментального принципу *збереження емоційно-прагматичного потенціалу висловлення*, розгляд усіх без винятку процесів породження мислення під час мовлення й мисленнєвих дій комунікантів, проводився з урахуванням векторної природи взаємодії компонентів енергії у психофізіологічних актах породження досліджуваних фрагментів мовлення.

При цьому явища комунікації та супроводжуючі її дії описувалися умовно-векторною моделлю, здатною відбивати алгоритмічні послідовності активізації і перебігу потоків енергії під час взаємо-зворотних процесів породження та декодування мовлення: психофізіологічні процеси породження мислення під час мовлення адресанта → процеси інстинктивної нервово-м'язової діяльності адресанта → процеси письмової або звукової матеріалізації мовлення адресантом та у зворотному порядку: процеси сприйняття мовлення адресатом → процеси інстинктивної нервово-м'язової діяльності адресата → психофізіологічні процеси породження мислення під його час мовлення.

Методологічні передумови досліджень енергетики мовлення

У якості вихідної методологічної передумови систематизації традиційних об'єктів фонетичних досліджень, якими зазвичай є певні класи або групи висловлень, була розроблена узагальнена класифікація їх типів і видів, диференційована на два укрупнених фрагменти [1, с. 209-211]. Перший охоплював три основні класи ознак висловлень, згрупованих за критеріями

функціонального призначення, ситуації спілкування і логіко-змістової структури самого висловлення. Другий, альтернативний фрагмент, що відноситься безпосередньо до обраного об'єкта дослідження, включав класифікацію ознак емоційних і прагматичних чинників породження смислу конкретного типу або виду висловлення, які розглядаються дослідником під кутом зору зміни станів предмета або предметів пізнання.

Важливим теоретико-методологічним інструментарієм структурування логіки розгляду енергетичних феноменів породження і декодування мовлення слугувала також узагальнена модель [1, с. 193-204] взаємодії лінгвальних і паралінгвальних засобів у реалізації емоційного висловлення, яка містила алгоритм опису їх впливу на актуалізацію смислу.

Поглиблення наукових уявлень про закономірності реалізації принципу збереження емоційно-прагматичного потенціалу як вихідного принципу енергетичної теорії мовлення здійснювалося відповідно до узагальненої моделі перерозподілу енергії емоційно-прагматичного потенціалу висловлення між засобами його актуалізації [3, с. 70-74; 4, с. 5-12].

На основі принципу «збереження», що відображає здатність висловлення, реалізованого мовцем у певному емоційному стані, зберігати свій прагматичний потенціал за рахунок його внутрішнього перерозподілу між смислотвірними компонентами (елементами) емоційного висловлення, був обґрунтований [2, с. 7-13; 1, с. 148-153; 4, с. 35-39] принципово новий функціонально-рівневий підхід до аналізу взаємодії емоцій і прагматики в породженні смислу висловлення. Базовим методологічним інструментарієм його практичної реалізації слугувала універсальна інтегративна модель взаємодії факторів породження смислу висловлення в координатах «емоція – прагматична функція» [4, с. 55-58], унаслідок використання якої набули своє теоретичне обґрунтування альтернативні моделі полів взаємодії емоційно-прагматичних чинників формування мовцем смислу висловлення і просторів мовленнєвої взаємодії його прагматики, емоцій і смислу в координатах «комунікативна функція – емоція – смисл» [4, с. 35-39]. На цих підставах було здійснено моделювання конкретних об'ємів взаємодії емоційно-прагматичних чинників і смислу в мовленнєвому просторі актуалізації різних за складністю структури і просодичного оформлення висловлень.

Важливим кроком у формуванні наукових уявлень енергетичної теорії мовлення стало моделювання особливостей стохастичного механізму вираження прагматики емоційного висловлення комунікантом [1, с. 147-153]. Побудована модель механізму вибору мовцем засобів реалізації прагматики

емоційного висловлення дозволила розглядати процес його породження в координатах «прагматичне завдання комунікації – актуалізація смислу висловлення – дія мовця», які утворюють, відповідно, площину інтенції, а також площини лінгвальних та позалінгвальних факторів [1, с. 148-150; 4, с. 37]. У зазначених координатах були змодельовані й типові простори мовленнєвої реалізації висловлення [1, с. 152; 4, с. 38].

На основі розуміння [5, с. 49] *фоноконцепту як специфічного, сформованого внаслідок конкретного комунікативного досвіду, мисленнєвого утворення, що охоплює змістовий мінімум знання, здатного у формі звукового перцептивного образу або символу зберігатися в довгостроковій пам'яті індивіда і відтворюватися в усному мовленні за допомогою певних фонетичних структур*, а також гіпотетичного припущення про те, що фоноконцептосфера індивіда є сукупністю архетипових фоноконцептів-прототипів, у тяжіння змістовного конуса яких потрапляє певна кількість асоціативно пов'язаних з ними фоноконцептів-аналогів, які є за своєю суттю тезаурусом фоноконцептів, або перцептивною базою мови, була обґрунтована синергетична модель породження й саморозвитку фоноконцептів у процесах кодування та декодування комунікантами смислу висловлення.

Нові методики та методи експериментально-енергетичних досліджень мовлення

Важливим етапом експериментально-енергетичних досліджень мовлення стала розробка комплексної методики [16, с. 3-17] міждисциплінарних експериментально-фонетичних досліджень з використанням системних матриць реєстрації первинних даних перцептивного й акустичного аналізу.

Для вирішення проблеми кількісного вимірювання рівня емоційно-прагматичного потенціалу висловлення і створення диференційованої шкали оцінки результатів експериментально-фонетичних досліджень енергетичних явищ мовлення [6, с. 359-365] теоретично було обґрунтовано безрозмірний кількісний *K*-критерій, а також експериментально встановлено інтервали його значень, які визначають рівні емоційно-прагматичного потенціалу озвучених висловлень: низький ($K < 30$), середній ($K = 30-105$) і високий ($K > 105$). З урахуванням цього були сформовані [8, с. 476-484] графічні моделі енергограм, що включають інтоно-, пікто-, емоціо- та прагмаграми, які

відображають динаміку комплексної взаємодії енергетичних, лінгвальних і паралінгвальних чинників у процесі просодичного оформлення мовлення.

На основі синтезу відомої [17, с. 267-292] універсальної моделі взаємодії мікро- і макрокосмів духовного буття індивіда під час його мовленнєво-мисленнєвої діяльності, а також методу побудови згаданих вище енергограм було розроблено [13, с. 16-25] методологію аналізу стратегії сугестивно-комунікативного впливу висловлення на реципієнта. Методологічна новизна такого аналізу полягала у використанні обґрунтованого нами методу побудови психо-енергограм, який дозволяє за умови будь-якого за тривалістю розгортання на часовій осі мовленнєвого фрагмента здійснювати інструментальне системне вивчення енергетичних явищ, що мають місце при кодуванні та декодуванні усного або письмового мовлення індивідом, а також в окремих конкретних актах породження ним мислення під час мовлення й мисленнєвого проектування дій.

Виходячи з постулювання безпосереднього зв'язку процесів породження пауз зі свідомістю, підсвідомим і позасвідомим психіки мовця, здатності психофізіологічної енергії мовленнєвих пауз збуджувати у свідомості слухача акти когнітивного мислення, а також наявності в них латентного маніпулятивно-сугестивного потенціалу, був виведений [14, с. 72-78] безрозмірний критерій оцінки паузального перепаду емоційно-прагматичного потенціалу суміжних мовленнєвих відрізків. Він дозволяє давати кількісну оцінку послаблення або посилення впливу емоційно-прагматичного потенціалу мовленнєвого сегмента, який передує паузі, на наступний мовленнєвий сегмент та приводить безпосередньо до сугестивного впливу / невпливу паузи на запуск когнітивних механізмів мислення реципієнта.

За тематикою теоретико-експериментальних досліджень представниками нашої школи розроблено: 1) структурно-когнітивну модель функціонування механізмів породження і декодування смислу маніпулятивного впливу в комунікації [9]; 2) узагальнену структурно-логічну схему ієрархії засобів реалізації стратегії комунікативно-сугестивного впливу [10]; 3) методологію дослідження впливу сегментних одиниць на сугестивний потенціал висловлення [15]; 4) синергетичну концепцію породження інтерферованого мовлення білінгвом [7]; 5) методологічні передумови комплексного дослідження проблеми сугестивного впливу мовленнєво-музичних творів на слухача [12].

Перспективи досліджень проблем енергетики мовлення

Щодо питання про перспективи досліджень проблеми енергетики мовлення, зазначимо, насамперед, що, відповідно до двох форм матеріалізації мовленнєво-мисленнєвої діяльності індивіда, плануємо диференціювати окреслену проблему за двома напрямками пошуків: дослідження енергетики усного мовлення та дослідження енергетики письмового мовлення.

Зауважимо, що на першому етапі лінгво-енергетичних досліджень за двома згаданими напрямками під час вивчення енергетичної природи процесів комунікації, сутність якої ще маловідома, необхідно, передовсім, з'ясувати динаміку змін кількісних енергетичних характеристик цих процесів. При цьому вибір об'єктів подальших лінгвістичних досліджень у галузі енергетики мовлення передбачається орієнтувати, переважно, на пізнання явищ, пов'язаних з породженням мислення під час мовлення і мисленнєвого проектування дій індивіда в конкретних умовах комунікації.

До цього слід додати, що у подальших пошуках передбачається звертати особливу увагу на функціонування будь-якого об'єкта енергетичних досліджень мовлення як багатопараметричного феномена, а, отже, враховувати необхідність його багатфакторного розгляду, міждисциплінарний теоретичний інструментарій якого має обов'язково включати загальнонаукові системний і синергетичний підходи.

При цьому вважаємо, що певні труднощі можуть виникати, найімовірніше, у процесі формування лінгвістами чіткої цільової структури кожного конкретного міждисциплінарного дослідження, а також під час формування методології наукового пошуку можливостей конкретизації методології та розробки або запозичення із суміжних з лінгвістикою галузей знання нових методів вивчення особливостей функціонування і взаємодії фізичної, психофізіологічної та психічної енергій, що забезпечують процеси комунікації.

До перспективних напрямів теоретичних та експериментальних досліджень в обсязі енергетичної теорії мовлення вважаємо за доцільне віднести такі проблеми, як: ідентифікація особистості мовця за фонетичним оформленням його мовлення; визначення емоційного стану особистості за просодичними характеристиками мовлення; виявлення впливу різних ступенів фізичного й психічного навантаження на модифікацію мовленнєвого сигналу; встановлення інваріантних і варіантних комплексів соціофонетичних параметрів мовлення. Цікавими вбачаються й питання з'ясування специфіки впливу психоенергетичних чинників на паралігвальні

характеристики емоційного мовлення; визначення провідних енергетичних ознак фонетичних систем іноземної та української мов; побудова типових когнітивних індивідуально-суб'єктивних моделей картин світу комунікантів; виявлення основних закономірностей впливу взаємодії інстинктів, емоцій та почуттів на синергетизм саморозвитку процесів породження мислення під час мовлення та мисленнєвого проектування дій індивіда; дослідження когнітивних особливостей перебігу процесів духовного буття індивіда, результати яких матеріалізуються у вербальній або предметно-перетворювальній формі; встановлення типових механізмів табування свідомістю індивіда потоку його мислення тощо.

Література

1. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: [монографія] / Алла Андріївна Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
2. Калита А. А. Функціонально-рівневий підхід до аналізу взаємодії системи фонетичних засобів та прагматики у створенні смислу висловлювання // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 2003. – Вип. 7: Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. – С. 7–13.
3. Калита А. А. Функціонально-енергетический подход: механизм актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А. А. Калита, А. В. Клименюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. – Харків : Константа, 2004. – № 635. – С. 70–74.
4. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : [монографія] / А. А. Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
5. Калита А. А. Фоноконцепт як категорія когнітивної фонетики / А. А. Калита // Бъдещето проблемите на световната наука – 2008 : материали за 4-а межд. науч. практ. конф., (София, 15-30 април, 2008). – София : “Бял ГРАД-БГ” ООД, 2008. – Т. 3. : Филологични науки. – С. 48–49.
6. Калита А. А. Метод комплексної енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення мовлення / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [у 4 ч.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (1). – С. 359–365.
7. Калита А. А. Синергетическая концепция порождения интерферированной речи билингвом / А.А. Калита, О.Р. Валигура // Языки и этнокультуры Европы: Всерос. научно-практ. конф. с международным участием, посвященная юбилею доктора филологических наук, проф. Н. Н. Ореховой. – Глазов, 2010. – С. 205–217.
8. Калита А. А. Критерий уровня актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [у 2 ч.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 105 (1). – С. 476–484.
9. Калита А. А. Речевая манипуляция: определение, функция, механизм реализации / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 1022. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків, 2012. – С. 10–19.

10. Калита А. А. Система целей и средств суггестивного воздействия в коммуникации / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – Т. 15, № 2. – С. 47-56.
11. Калита А. А. Энергетическая теория речи: ее сущность, современное состояние и перспективы исследования / А. А. Калита // Когниция, коммуникация, дискурс : [журн.]. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2013. – № 7. – С. 33–53.
12. Калита А. А. Механізми породження і сприйняття мовленнєво-музичного твору / А. А. Калита, В. В. Марченко // Наукові записки. Серія : Філологічна. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. – Вип. 38. – С. 79-82.
13. Калита А. А. Оптимизация коммуникативного воздействия / А. А. Калита, А. В. Клименюк // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 16-25.
14. Калита А. А. Психоенергетика пауз звучащей речи / А. А. Калита // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 127. – С. 24-34.
15. Калита А. А. Методологические возможности исследований влияния сегментных единиц на суггестию высказывания // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф. – 2015. – Вип. 138. – С. 536-543.
16. Клименюк О. В. Методологія експериментально-фонетичних досліджень: теоретичні передумови, планування експерименту, представлення результатів / О.В. Клименюк, А.А. Калита, Я.Р. Федорів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 8: Мовознавство. – Тернопіль, 2001. – № 2. – С. 3-17.
17. Клименюк А. В. Знание, познание, когниция : [монография] / Александр Валерианович Клименюк. – Тернополь : Підручники і посібники, 2010. – 304 с.